

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΜΑΘΗΜΑ: Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου
Διδάσκων Καθηγητής: κ.Ανδρέας Δημητρόπουλος

ΘΕΜΑ:
Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Φοιτητής :
Πέτρος Παναγιώτου
A.M. 1340199900405

ΑΘΗΝΑ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2004

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
I.- ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
II.- ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	4
III.- Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ.....	6
IV.- ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ.....	10
V.- Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ..	12
VI.- ΤΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ...15	
α) Η άσκηση της ποινικής δίκωξης.....	15
β) Το Υπουργοδικείο.....	19
γ) Η προδικασία.....	22
δ) Η κύρια διαδικασία.....	23
ε) Η άσκηση ένδικων μέσων.....	24
VII.- ΤΟ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ....25	
α) Τα εγκλήματα.....	25
β) Οι ποινές.....	27
γ) Η παραγραφή των εγκλημάτων.....	27
VII.- Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ.....29	
IV.- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....30	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....31	
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ:.....32	
Νόμος 265/1976	
Κανονισμός της Βουλής (άρθρα 153-159)	
Νόμος 2509/1997	

I.- ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προεδρευόμενη Δημοκρατία εμφανίστηκε στον ευρωπαϊκό χώρο με την πτώση της βασιλείας. Σκοπός της αντικατάστασης του κληρονομικού και ανέλεγκτου βασιλιά από ένα εκλεγμένο προσωρινό Αρχηγό του Κράτους ήταν η εξασφάλιση ευρύτερων δημοκρατικών διαδικασιών. Για το λόγο τούτο, η ιστορία της εξέλιξης του κοινοβουλευτικού συστήματος είναι συνάμα ιστορία σταδιακής αφαίρεσης εξουσιών από τον ανώτατο άρχοντα. Με τη μεταβολή της κλασικής αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας σε κομματική, οι εξουσίες του προέδρου συγκεκριμενοποιούνται και οριοθετούνται. Από αυτούς τους κανόνες της κομματικής Δημοκρατίας προσδιορίζεται σήμερα η θέση του προέδρου και όχι από τους κανόνες της κλασικής Δημοκρατίας στην οποία ο αρχηγός του κράτους κατείχε σπουδαίο ρόλο, σχετικά με την κυβέρνηση και τη βουλή. Αντίθετα, στη σύγχρονη κομματική Δημοκρατία, ο συνταγματικός ρόλος του αρχηγού του κράτους είναι κυρίως συμβολικός και δεν εκτείνεται στον καθορισμό της πολιτικής του κράτους. Η πολιτική επιλογή άρα και η ευθύνη γι' αυτή ανήκει κατά κανόνα στην κυβέρνηση.

Μέσα σ' αυτά τα σύγχρονα συνταγματικά πλαίσια καθορισμού του ρόλου του Αρχηγού του Κράτους καθιερώνεται μεταξύ των άλλων, το ανεύθυνο του Προέδρου της Δημοκρατίας. Η παρ.1 εδ.α' του άρθρου 49 Συντ. καθιερώνει ως γενική αρχή το ανεύθυνο¹ του Προέδρου της Δημοκρατίας για "πράξεις"² που έχει ενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Η απαλλαγή του Αρχηγού του Κράτους από την ευθύνη αποτελεί απόρροια τόσο ιστορικής παράδοσης, όσο και κυρίως του

¹ Βλ. Β.Βενιζέλος μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι σ.452 "Η συνήθης στην κοινή γλώσσα διατύπωση ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ανεύθυνος είναι ανακριβής. Το Σύνταγμα (άρθρ.49) προβλέπει την ειδική -και άρα περιορισμένη- ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας. Η ευθύνη του για πράξεις που έχει ενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις της έσχατης προδοσίας και της εκ προθέσεως παραβίασης του Συντάγματος".

² Βλ. Κώστας Χ.Χρυσόγονος. Συνταγματικό Δίκαιο σ.586 "στην έννοια της πράξης πρέπει να θεωρηθούν ότι συμπεριλαμβάνονται και οι παραλείψεις".

γεγονότος ότι οι περισσότερες αρμοδιότητές του, στο πλαίσιο ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος είναι απλώς ονομαστικές. Ο αρχηγός του Κράτους είναι πολιτικά ανεύθυνος, την ευθύνη έχει η κυβέρνηση δια της υπογραφής των πράξεων του ανώτατου άρχοντα. Το μέγεθος της ευθύνης του προσδιορίζεται καταρχήν από την έκταση των αρμοδιοτήτων του. Όλες οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας -όπως θα δούμε στο οικείο κεφάλαιο- τελούν υπό την προϋπόθεση της προσυπογραφής του αρμοδίου υπουργού, ο οποίος με μόνη την υπογραφή του καθίσταται υπεύθυνος.³ Οι εξαιρέσεις από τον κανόνα της προσυπογραφής είναι αυστηρά περιορισμένες και απαριθμούνται αποκλειστικά στο άρθρο 35 παρ.2 Συντ. Κατά συνέπεια η ευθύνη του άρθρου 49Σ βαρύνει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, αφού προηγηθεί η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων του και, άρα, των ευθυνών του κατά το άρθρο 35Σ.

II.- ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ο θεσμός του αρχηγού του κράτους στην ιστορική του εξέλιξη από τη συνταγματική μοναρχία ως τις διάφορες μορφές των αιρετών αρχηγών κράτους συνοδεύεται από την αρχή του ανεύθυνου. Τα προηγούμενα

³ Βλ. Ανδρέας Γ.Δημητρόπουλος. Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Β΄ σ.762. "Το ανεύθυνο του αρχηγού του κράτους συνδυάστηκε με την ευθύνη των υπουργών: η ευθύνη "αφαιρέθηκε" από τον μονάρχη και "αποδόθηκε στους υπουργούς". Όμως η "μετάθεση" της ευθύνης συντέλεσε στην αυτονόμηση της κυβέρνησης από τον αρχηγό του Κράτους.

Συντάγματά μας που καθιέρωναν το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας και της βασιλευομένης δημοκρατίας κατοχύρωναν το ανεύθυνο και αποραβίαστο του μονάρχη και του βασιλιά.⁴ Το ανεύθυνο του βασιλιά κατάγεται από το αγγλικό δίκαιο που καθιερώνει το πλάσμα ότι "ο βασιλεύς δεν δύναται να πράττει κακόν".⁵ Το ανεύθυνο δικαιολογείται στα μοναρχικά πολιτεύματα από τη θέση του Μονάρχη ως ανώτατου οργάνου του Κράτους.

Εντούτοις το ανεύθυνο του Ανώτατου Ἄρχοντα καθιερώθηκε και καθιερώνεται και από τα δημοκρατικά Συντάγματα για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και ιδίως για την ενίσχυση και τη διαφύλαξη του κύρους του και ενόψει της ευθύνης των Υπουργών για τις πράξεις ή παραλείψεις του. Οι ρυθμίσεις του ανευθύνου του αρχηγού του κράτους και της ευθύνης της Κυβέρνησης, δια του θεσμού της υπουργικής προσυπογραφής επαναλαμβάνονται στα Συντάγματα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας του 1864, 1911 και 1952,⁶ αλλά και στο δημοκρατικό Σύνταγμα του 1927 όπου υιοθετείται η διατύπωση ότι "ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν φέρει καμμίαν πολιτικήν ευθύνην δια πράξης εκτελεσθείσας κατά την ενάσκησιν των καθηκόντων του. Ευθύνεται μόνον αν καταστεί ένοχος εσχάτης προδοσίας, παραβιάσεως εκ προθέσεως του Συντάγματος ή των Ποινικών Νόμων, "δικάζεται δε υπό της Γερουσίας, συγκροτουμένης εις ειδικόν δικαστήριον" όπως και ότι "ουδεμία πράξις του Προέδρου της Δημοκρατίας ισχύει ουδέ εκτελείται, αν δεν είναι προσυπογεγραμμένη από τον αρμόδιον Υπουργόν ο οποίος δια μόνης της υπογραφής του

⁴ Άρθρ. 234 Συντ. του 1832. "Ο Ηγεμών είναι ανεύθυνος και απαραβίαστος. Οι υπ' αυτόν και επ' ονόματι αυτού ενεργούντες Υπουργοί Γραμματείς είναι υπεύθυνοι".- Άρθρ.22 Συντ. του 1844 (άρθρ.12 γαλλικού Συνταγματικού Χάρτη του 1830): "Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ιερόν και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι".

⁵ "The King can do no wrong".

⁶ Άρθρ. 29 Συνταγμάτων του 1864, 1911 και 1952: "Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ανεύθυνον και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι".

καθίσταται υπεύθυνος". Προβλέπεται, εξ'άλλου, ότι "δια πάσαν παράλειψιν του Προέδρου της Δημοκρατίας προς εκτέλεσιν των εν τω Συντάγματι αναγραφομένων υποχρεώσεων αυτού ευθύνεται η Κυβέρνησις, καθώς και δια τας πολιτικές δηλώσεις αυτού".

Επισημαίνεται, ότι στο Σύνταγμα του 1927 γίνεται ρητή διάκριση πολιτικής και ποινικής ευθύνης του ανώτατου άρχοντα και ότι ρυθμίζεται, επίσης για πρώτη φορά, η ποινική ευθύνη του με την καθιέρωση εξαιρέσεων από το κατ'αρχήν ανεύθυνο, ενώ ορίζεται και το αρμόδιο να τον δικάσει όργανο όπως επίσης επισημαίνεται ότι για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στην ευθύνη της Κυβέρνησης για τις παραλείψεις του Προέδρου. Οι ρυθμίσεις του Συντάγματος του 1927 ενέπνευσαν προφανώς το συνταγματικό νομοθέτη του 1975. Κατ'αρχήν λοιπόν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ανεύθυνος με μόνη εξαίρεση την ευθύνη του για το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας⁷ ή και για την παραβίαση του Συντάγματος και των νόμων με πρόθεση. Το Σύνταγμα της Τροιζήνας, αντίθετα, καθιέρωνε απόλυτα το ανεύθυνο (απαραβίαστο⁸) του Κυβερνήτη.⁹

III.- Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

⁷ Π.χ. άρθρο 68 Συντ.Γαλλίας.

⁸ Η έννοια του απαραβίαστου είναι ευρύτερη από την έννοια του ανευθύνου. Πράγματι το απαραβίαστο σημαίνει αφενός ότι ο βασιλιάς ήταν ανεύθυνος και αφετέρου ότι το πρόσωπο του έπρεπε να προστατεύεται ιδιαίτερα από τους ποινικούς νόμους. Το ανεύθυνο του βασιλιά ήταν απόλυτο, δηλαδή απέκλειε καταρχήν οιαδήποτε ευθύνη (ποινική, αστική και πολιτική) και περιελάμβανε οποιαδήποτε πράξη του ως οργάνου του Κράτους και ως ιδιώτη.

⁹ Αρθρ. 103: "Ο Κυβερνήτης είναι απαραβίαστος".- Το ανεύθυνο του Κυβερνήτη αποκρούσθηκε από δύο μέλη της Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας και συγκεκριμένα από τους πληρεξουσίους Εμμ.Αντωνιάδη και Ν.Σπηλιάδη. Ο πρώτος είπε ότι "το απαραβίαστον είναι ακατάλληλον ως προς το είδος της ενεστώσης Ελληνικής Πολιτείας...ως προσβάλλον και αυτόν τον Ηγεμόνα Νόμον" και ο δεύτερος θεώρησε

Η ευθύνη του προέδρου της Δημοκρατίας ρυθμίζεται από το άρθρο 49¹⁰ του Συντάγματος και από τον κατ'έξουσιοδότηση του ειδικό, οργανικό νόμο 265/76 "περί ευθύνης του Προέδρου της Δημοκρατίας". Ο συντακτικός νομοθέτης ακολουθεί και προκειμένου για τον πρόεδρο της Δημοκρατίας την βασική διάκριση που ακολουθεί και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις,¹¹ σε πράξεις ενεργούμενες, κατά την άσκηση των καθηκόντων του και σε πράξεις μη σχετιζόμενες προς την άσκηση αυτή. Για τις πρώτες ο συντακτικός νομοθέτης καθιερώνει την αρχή του ανευθύνου. Σύμφωνα με το άρθρ.49 παρ.1 εδα΄Σ "ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν ευθύνεται, οπωσδήποτε για πράξεις που έχει ενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του, παρά μόνο για εσχάτη προδοσία ή παραβίαση, με πρόθεση, του Συντάγματος". Έτσι η διάταξη αυτή θεσπίζει δύο εξαιρέσεις από την αρχή του ανευθύνου του Προέδρου, την εσχάτη προδοσία και την παραβίαση με πρόθεση του Συντάγματος.

Από την άλλη πλευρά στο β'εδάφιο της παρ.1 του άρθρ.49 Σ, για τις πράξεις που δεν σχετίζονται με την άσκηση των καθηκόντων του, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει πλήρη ευθύνη. Η ειδική συνταγματική μεταχείριση του προέδρου για τις μη σχετιζόμενες προς τα προεδρικά καθήκοντα πράξεις, συνίσταται στην αναστολή της ποινικής δίωξης.

το απαραβίαστο "ως ανάρμοστο ως προς τον ενάρετο Καποδίστρια, θέλοντα δια την ιδίαν αρετήν να υπόκειται επίσης εις τον Νόμον, ως οι λοιποί πολίται".

¹⁰ Το άρθρο 49 παρ.1 του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντ. ορίζεται εξής: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν ευθύνεται δια πράξεις ενεργηθείσας κατά την ενάσκησιν των καθηκόντων του, ειμή μόνον εις περίπτωσιν εσχάτης προδοσίας ή εκ προθέσεως παραβιάσεως του Συντάγματος. Δια πράξεις μη σχετιζόμεναι προς την άσκησιν των καθηκόντων του, η δίωξις αναστέλλεται μέχρι λήξεως της προεδρικής θητείας". Οι διατάξεις αυτές επανέλαβαν αμετάβλητες τις διατάξεις του άρθρ.41 παρ.1 του δικτατορικού Συντ. του 1973. Οι διατάξεις υιοθετήθηκαν από την Α΄Υποεπιτροπή και την Ολομέλεια της Συνταγματικής Επιτροπής, χωρίς καμία μεταβολή. Η Βουλή ψήφισε τις διατάξεις του Σχεδίου της Επιτροπής με την προσθήκη της λέξης "οπωσδήποτε" μετά τη φράση "δεν ευθύνεται" του πρώτου εδαφίου της παραγράφου.

¹¹ Βλ. λ.χ. 61 παρ.1 Σ.

Εφόσον συντρέξει περίπτωση ευθύνης για πράξεις άσχετες προς τα προεδρικά καθήκοντα, η δίωξη του προέδρου της Δημοκρατίας αναστέλλεται εωσότου λήξει η προεδρική θητεία.

Το Σύνταγμα δεν διακρίνει,¹² ποια η ποινική μεταχείριση του Προέδρου της Δημοκρατίας, όταν πρόκειται για αξιόποινες πράξεις του, των οποίων η τέλεση ανάγεται σε χρόνο προγενέστερο της ανάληψης των Προεδρικών καθηκόντων του. Κατά μίαν ερμηνευτική εκδοχή, όταν ο συντακτικός νομοθέτης κάνει λόγο "για πράξεις της Δημοκρατίας όσο και αυτές που έχουν τελεσθεί σε χρόνο προγενέστερο. Ερευνάται, αν μπορεί εξίσου να υποστηριχθεί ότι, επειδή, ως προς τις τελευταίες, το ζήτημα καταλείπεται αρρύθμιστο, και η αντίθετη απάντηση είναι δυνατόν να συνταχθεί ερμηνευτικά.

Το πρόβλημα ανέκυψε πρόσφατα στη Γαλλία, όπου επίσης δεν υπάρχει ρητή ρύθμιση του ζητήματος στο Σύνταγμα, ούτε καν δε αναφορά σε "πράξεις που δεν σχετίζονται με τη θητεία του Γάλλου Προέδρου". Με συνέπεια τον διχασμό της Γαλλικής θεωρίας εν προκειμένω, με τους μεν να υποστηρίζουν ότι η δίωξη δεν είναι δυνατή, και τους δε ότι η δίωξη είναι αμέσως δυνατή όπως για κάθε πολίτη.

Η απάντηση στο ερώτημα, όσον αφορά την ελληνική συνταγματική τάξη, πρέπει να αναζητηθεί στον σκοπό της συνταγματικής ρύθμισης (ratio) που, αφενός, περιορίζει την ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας στην εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος και στην εσχάτη προδοσία, αφετέρου, αναστέλλει τη δίωξή του μέχρι τη λήξη της προεδρικής θητείας για πράξεις που δεν σχετίζονται με την τέλεση των καθηκόντων του, εννοώντας, προφανώς, κάθε πράξη του, ακόμα και προγενέστερη της θητείας του.

¹² Βλ. Μαυριάς 3η έκδοση Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας 2004, σελ.488-489.

Η ειδική και περιορισμένη ευθύνη του άρθρου 49 Σ ενεργοποιείται μόνο μέσα στο πεδίο της άσκησης των καθηκόντων του Προέδρου. Ποιά όμως είναι τα καθήκοντα, μέσα από την άσκηση των οποίων μπορεί να προκύψει ευθύνη του; Την απάντηση δίνει το άρθρο 35 του Συντάγματος. Σύμφωνα με την α' παράγραφο του "καμία πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν ισχύει, ούτε εκτελείται, χωρίς την προσυπογραφή του αρμοδίου υπουργού, που με την υπογραφή του καθίσταται υπεύθυνος στην εν λόγω διάταξη δηλαδή καθιερώνεται το πολιτικά ανεύθυνο του Αρχηγού του Κράτους. Αντίθετα η δεύτερη παράγραφος του 35 παρ.2 καθιερώνει εξαιρέσεις από τον κανόνα της "μετάθεσης της ευθύνης" δηλαδή από τον κανόνα της προσυπογραφής.

Οι πράξεις του Προέδρου της Δημοκρατίας που δεν χρειάζονται υπουργική προσυπογραφή και κατά κύριο λόγο σχετίζονται με την άσκηση των καθηκόντων του είναι οι εξής:

α) Ο διορισμός του Πρωθυπουργού κατά το άρθρο 37 παρ.1

β) Η διάλυση της Βουλής κατά το άρθρο 32 παρ.4 και κατά το άρθρο 41 παρ.1, εάν το σχετικό διάταγμα δεν προσυπογράφεται από τον Πρωθυπουργό, και κατά το άρθρο 53 παρ.1, αν δεν προσυπογράφεται από το Υπουργικό Συμβούλιο. Σωστά έχει επισημανθεί¹³ πως εδώ προβλέπεται μια "εγγυητική" λειτουργία του Προέδρου της Δημοκρατίας, στις περιπτώσεις που η ενδεχόμενη άρνηση προσυπογραφής παρακωλύει την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος.

δ) Η αναπομπή¹⁴ πρότασης ή σχεδίου νόμου κατά το άρθρο 41 παρ.1.

¹³ Βλ. Α.Μάνεσης σ.33 και Δ.Πεπονής σ.109.

¹⁴ Βλ. όμως Ανδρέας Γ.Δημητρόπουλος "Πρακτικά θέματα συνταγματικού δικαίου, 1 σ.46,47 "Η αναπομπή για λόγους τυπικής συνταγματικότητας έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα... η αναπομπή για λόγους ουσιαστικής συνταγματικότητας έχει χαρακτήρα δυνητικό. Ο Πρόεδρος δεν είναι το εντεταλμένο και κατ'έξοχην αρμόδιο όργανο για τον έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας, την οποία αναθέτει ο συνταγματικός

ε) Ο διορισμός του προσωπικού των υπηρεσιών της προεδρίας της Δημοκρατίας.

στ) Όταν η κυβέρνηση απαλλαγεί από τα καθήκοντά της κατά το άρθρο 38 παρ.1 και ο Πρωθυπουργός δεν προσυπογράφει το σχετικό διάταγμα κατά το άρθρο 35 παρ.1 εδ.β'.

IV.- ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Το Σύνταγμα δεν καθορίζει τα είδη της ευθύνης του Προέδρου για τα εγκλήματα της εσχάτης προδοσίας και της παραβίασης του Συντάγματος με πρόθεση. Το άρθρο 49 αυτού προβλέπει καταρχήν την ποινική ευθύνη, αφήνοντας στον κοινό νομοθέτη την ειδικότερη ρύθμισή του και την καθιέρωση της συναφούς αστικής ευθύνης του Προέδρου για τα εγκλήματα αυτά. Η διάταξη του άρθρου 15 του Ν.265/1976 θεωρεί αυτονόητη την αστική ευθύνη του Προέδρου, προβλέποντας την άσκηση των σχετικών απαιτήσεων ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων.¹⁵ Έτσι, ο Πρόεδρος υπέχει για τα προαναφερόμενα εγκλήματα διττή ευθύνη: ποινική και αστική. Αυτές συνάγονται από το άρθρο 49 του Συντάγματος

νομοθέτης στα δικαστήρια...Δεν μπορεί δηλαδή σε καμία περίπτωση η άσκηση ή μη της αναπομπής για λόγους ουσιαστικής συνταγματικότητας να επισύρει ποινική ευθύνη του ΠτΔ, να συνιστά δηλαδή εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος.

¹⁵ "Απαιτήσεις αστικής φύσεως επί των περιπτώσεων των προβλεπομένων υπό του παρόντος ασκούνται μόνον ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων".

σε συνδυασμό με τις σχετικές διατάξεις του θεσμικού νόμου 265/1976 (άρθρα 2 και 3 για την ποινική ευθύνη και άρθρο 15 για την αστική ευθύνη).

Το ισχύον Σύνταγμα δεν προβλέπει αυτοτελή και ανεξάρτητη από την ποινική, πολιτική ευθύνη του Προέδρου, την οποία απέκλειαν ρητά τα Συντάγματα του 1925 και 1927. Η ποινική του ευθύνη για εσχάτη προδοσία και εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος συνεπάγεται αυτοδίκαια την πολιτική ευθύνη και ακαταλληλότητα του συγκεκριμένου φορέα του προεδρικού αξιώματος.¹⁶ Ειδικότερα, το ισχύον Σύνταγμα δεν προβλέπει την παύση του Προέδρου με απόφαση της Βουλής. Οι διατάξεις των άρθρων 32 παρ.1 εδ.β΄ και 34 παρ.1 εδ.α΄ αυτού μιλούν βέβαια για "έκπτωση" του Προέδρου. Ωστόσο, οι διατάξεις αυτές δεν εννοούν έκπτωση από το αξίωμα που απαγγέλλεται από τη Βουλή, αλλά την έκπτωση που απαγγέλλεται από το Ειδικό Δικαστήριο ή επέρχεται αυτοδικαίως από το νόμο ως κύρια ή παρεπόμενη ποινή, σύμφωνα με τον εκάστοτε ισχύοντα νόμο για την ευθύνη του Προέδρου. Την ποινή της έκπτωσης του Προέδρου από το αξίωμά του προβλέπει το άρθρο 3 του Ν.265/1976. Είναι αυτονόητο ότι η απώλεια του προεδρικού αξιώματος στην περίπτωση της οριστικής αδυναμίας του Προέδρου ν' ασκήσει τα καθήκοντά του (άρθρο 34 παρ.2 Συντ.) είναι τελείως άσχετη με οποιαδήποτε ευθύνη του.

¹⁶ Βλ. Ευ.Β.Βενιζέλος μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι σ.452 "Πολιτικά, βέβαια, ο τρόπος ασκήσεως των καθηκόντων του και οι επιλογές του θα κριθούν από τη Βουλή κατά τη διαδικασία επιλογής του νέου Προέδρου της Δημοκρατίας και έμμεσα από το εκλογικό σώμα".

V.- Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Όπως αναφέρθηκε στο οικείο κεφάλαιο, την ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας ρυθμίζει το άρθρο 49 του Συντάγματος και ο κατ'εξουσιοδότησή του ειδικός νόμος 265/1976¹⁷ κρίσιμο είναι να εξεταστεί η φύση του τελευταίου. Ο νόμος 265/1976 είναι οργανωτικός ή αλλιώς οργανικός,¹⁷ δηλαδή όργανα τα οποία προβλέπει και συστήνει ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης. Ο εν λόγω νόμος αποτελεί απαραίτητη συμπλήρωση και εξειδίκευση του άρθρου 49 του Συντάγματος το θέμα της ευθύνης του Προέδρου της Δημοκρατίας θα ήταν ατελές χωρίς την έκδοση του νόμου αυτού. Από την άποψη ο νόμος 265/1976 αποτελεί ειδικότερη μορφή εκτελεστικού νόμου, δηλαδή νόμου απαραίτητου για την υλοποίηση του κανονιστικού περιεχομένου συνταγματικής διάταξης, του οποίου η έκδοση προβλέπεται από το Σύνταγμα.

Πιο συγκεκριμένα, η διάταξη της πέμπτης παραγράφου του άρθρου 49 του Συντάγματος επιφυλάσσει ρητά στον κοινό νομοθέτη τη ρύθμιση της ευθύνης του Προέδρου: "Νόμος που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής ρυθμίζει τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού". Ως "νόμος" εννοείται προφανώς από τη διάταξη αυτή ο κοινός νόμος, δηλαδή ο νόμος που καταρτίζεται με τη σύμπραξη και των δύο οργάνων της νομοθετικής λειτουργίας (άρθρο 26 παρ.1 Συντ.). Η διάταξη περιορίζει έτσι την αυτονομία της Βουλής (άρθρ.65 παρ.1 Συντ.), στο μέτρο που αναθέτει στον κοινό νομοθέτη τη ρύθμιση και της διαδικασίας άσκησης της ποινικής δίωξης από αυτή.

Υπέρ της εδώ υποστηριζομένης¹⁸ ερμηνείας της διάταξης συνηγορούν η θέση της στο άρθρο και η διατύπωσή της. Πράγματι, η διάταξη αποτελεί την τελευταία παράγραφο του άρθρου και εξουσιοδοτεί νόμο να ρυθμίζει "τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού", δηλαδή όλα τα θέματα της ποινικής ευθύνης του Προέδρου (δικονομικά και ουσιαστικά), με την επιφύλαξη τη ρύθμιση των θεμάτων του άρθρου σ' ένα "νόμο που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής", δηλαδή όχι από τα Τμήματά της (τόρα Τμήμα Διακοπής των Εργασιών) χωρίς τη ρητή επιφύλαξη του Κανονισμού της. Με την ίδια έννοια χρησιμοποιείται ο όρος "νόμος" και από τις διατάξεις των άρθρων 79 παρ.8, 85 παρ.1 και 86 παρ.1. Όπου ο συνταγματικός νομοθέτης κατά τον καθορισμό του αρμοδίου οργάνου για τη ρύθμιση ενός θέματος θέλησε να διατηρήσει και την αυτονομία της Βουλής, το όρισε ρητά, όπως έκανε με τη διάταξη του άρθρου 44 παρ.2 εδ.β' που επιφυλάσσει ρητά στο "νόμο" και τον "Κανονισμό της Βουλής" τη ρύθμιση του θέματος του δημοψηφίσματος. Η ερμηνευόμενη διάταξη περιέλαβε αναμφίβολα την

¹⁷ Βλ. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος "Γενική Συνταγματική Θεωρία-Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Α', σ.181-182.

¹⁸ Βλ. Αθανάσιος Γ. Ράσκος, Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας 2002 Β' σ.764-765.

επιφύλαξη του νόμου με την έννοια, με την οποία περιλαμβάνεται και στις διατάξεις των άρθρων 85 παρ.1 και 86 παρ.1 σχετικά με τη ρύθμιση της ευθύνης των Υπουργών.

Η μεταβατική διάταξη του άρθρου 114 παρ.1 εδ.γ' του Συντάγματος επέτασσε την έκδοση του νόμου, που προβλέπεται από τη διάταξη του άρθρου 49 παρ.5 αυτού, έως την 31 Δεκεμβρίου 1975. Ο νόμος εκδόθηκε μετά την πάροδο της προθεσμίας αυτής. Πρόκειται για τον προαναφερθέντα Ν.265/1976. Ο νόμος αυτός ρύθμισε όλα τα θέματα της ποινικής ευθύνης του Προέδρου, δηλαδή και τη διαδικασία της άσκησης της ποινικής δίωξης από τη Βουλή (άρθρα 5-13). Το θέμα αυτό ρυθμίζεται και από τις διατάξεις του άρθρου 159 σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 153-158 του Κανονισμού της Βουλής. Οι διατάξεις αυτές του Κανονισμού είναι προφανώς ανίσχυρες σύμφωνα με τα προεκτιθέμενα και το θέμα ρυθμίζεται αποκλειστικά από τις διατάξεις του Ν.265/1976.

Υποστηρίζεται, ωστόσο, και η αντίθετη άποψη,¹⁹ σύμφωνα με την οποία δεν υφίσταται περιορισμό η αυτονομία της Βουλής, επειδή σε ότι αφορά τη διαδικασία ενώπιον της Βουλής υπερισχύει ο Κανονισμός της. Ειδικότερα οι διαδικαστικές διατάξεις των άρθρων 6 επ. ν.265/1976, μένουν ανεφάρμοστες αφού αντίκεινται στο άρθρο 65 παρ.1 του Συντάγματος, που καθιερώνει την αρχή της αυτονομίας και της ανεξαρτησίας της Βουλής για τα θέματα που ρυθμίζει.

¹⁹ Βλ. Κώστας Γ.Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, σ.587.

VI.- ΤΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

α) Η άσκηση της ποινικής δίωξης

Η ποινική δίωξη κατά του Προέδρου ασκείται από την Ολομέλεια της Βουλής μετά από πρόταση τουλάχιστον του ενός τρίτου²⁰ των μελών της (άρθρο 49 παρ.2 Συντ.) αλλιώς είναι απαράδεκτη. Ο Πρόεδρος δικάζεται από το Ειδικό Δικαστήριο που προβλέπεται από το άρθρο 86 του Συντάγματος για τους Υπουργούς ("Υπουργοδικείο"). Όπως προαναφέρθηκε τη διαδικασία παραπομπής του Προέδρου ενώπιον του Δικαστηρίου αυτού ρυθμίζουν οι διατάξεις είτε των άρθρων 6-12 του Ν.265/1976, είτε του Κανονισμού της Βουλής (άρθρο 159)· το ζήτημα λύεται ανάλογα με το ποια άποψη θα προκρίνουμε ως πιο ορθή. Η πρόταση κατηγορίας είναι απαράδεκτη, αν δεν υπογράφεται από τον προαναφερθέντα αριθμό βουλευτών, δεν ορίζει επακριβώς τις πράξεις ή παραλείψεις²¹ του Προέδρου στις οποίες στηρίζεται και δεν μνημονεύει τη διάταξη του Συντάγματος που τυχόν παραβιάστηκε.

²⁰ ΚΒ άρθρ. 159 παρ.2.

²¹ ΚΒ άρθρ. 159 παρ.3.

Στη συνέχεια, η πρόταση ανακοινώνεται στην Ολομέλεια του Σώματος, γνωστοποιείται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, εγγράφεται στην ημερήσια διάταξη, μέσα σε δέκα πέντε ημέρες από την παράδοσή της στον Πρόεδρο της Βουλής και συζητείται κατά τη σειρά της εγγραφής της, εκτός αν η Βουλή την κηρύξει κατεπείγουσα και ορίσει άλλη μέρα συζήτησης. Η συζήτηση περιορίζεται μόνο στη λήψη απόφασης για τη διεξαγωγή ή όχι προανάκρισης.²² Ο Πρόεδρος μπορεί να παραστεί κατά τη συζήτηση και ν' ακουστεί αυτοπροσώπως ή ν' απαντήσει γραπτά επί της κατηγορίας· η απάντηση αυτή διαβάζεται στη Βουλή από τον Πρόεδρό της. Η απόφαση λαμβάνεται με μυστική ψηφοφορία και με την πλειοψηφία του άρθρου 67 του Συντάγματος. Αν η Βουλή δεν αποφασίσει τη διεξαγωγή προανάκρισης, η πρόταση κατηγορίας τίθεται στο αρχείο και δεν μπορεί να επαναληφθεί, στηριζόμενη στα ίδια πραγματικά περιστατικά.²³

Αν, αντίθετα, αυτή αποφασίσει τη διεξαγωγή προανάκρισης, εκλέγει με μυστική ψηφοφορία και χωρίς συζήτηση από τα μέλη της δωδεκαμελή Ειδική Εξεταστική Επιτροπή για τη διενέργειά της. Η Βουλή ορίζει συγχρόνως και την προθεσμία διεξαγωγής της προανάκρισης που δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη από δύο μήνες και την οποία μπορεί να παρατείνει για ένα ακόμα μήνα. Η Επιτροπή συγκροτείται και λειτουργεί σύμφωνα με τις διατάξεις του Κανονισμού της Βουλής για τις εξεταστικές επιτροπές, εκλέγει από τα μέλη της εισηγητές και έχει όλες τις αρμοδιότητες του Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών.²⁴ Αυτή οφείλει να

²² ΚΒ άρθρ. 155 παρ.3. Σχετική ήταν και η ρύθμιση του άρθρ.11 ΝΔ 802, κατά το οποίο, η πρόταση κατηγορίας μετά την παράδοσή της στο Προεδρείο της Βουλής αναγιγνώσκεται σε δημόσια συνεδρίαση και στη συνέχεια εκτυπώνεται και διανέμεται στους βουλευτές. Η πρόταση εγγράφεται στην ημερήσια διάταξη μέσα σε 8 μέρες από την κατάθεσή της και συζητείται με τη σειρά της εγγραφής, εκτός αν η βουλή την κηρύξει κατεπείγουσα και ορίσει άλλη μέρα συζήτησης.

²³ Βλ. άρθρ. 155 παρ.6 Κ.Β. Βλ. επίσης άρθρ.13 παρ.1 ΝΔ 802.

²⁴ Βλ. Κ.Β. άρθρ.156 παρ.3.

περατώσει το προανακριτικό έργο της και να υποβάλει στη Βουλή τα αποδεικτικά στοιχεία που συγκέντρωσε μαζί με αιτιολογημένη έκθεση, που περιέχει και πρόταση για την κατηγορία μέσα στην προθεσμία που ορίστηκε από αυτή· τα διαφωνούντα μέλη της, δηλαδή η μειοψηφία²⁵, υποβάλλουν αυτοτελή έκθεση. Αν η Επιτροπή δεν υποβάλει την έκθεσή της εμπρόθεσμα, η Βουλή διορίζει άλλη επιτροπή ή συζητεί την πρόταση κατηγορίας χωρίς έκθεση. Οι εργασίες της Επιτροπής δεν αναστέλλονται με τη λήξη της συνόδου της Βουλής, παύουν όμως με τη λήξη της βουλευτικής περιόδου με οποιονδήποτε τρόπο. Αν η περίοδος της Βουλής λήξει πριν από την κατάθεση της έκθεσης της Επιτροπής, η νέα Βουλή εκλέγει μέσα σε δύο μήνες από την έναρξη της πρώτης συνόδου της νέα Επιτροπή ορίζοντας συγχρόνως νέα προθεσμία διεξαγωγής της προανάκρισης· αν η βουλευτική περίοδος λήξει μετά την κατάθεση της έκθεσης της Επιτροπής, μέσα σε είκοσι ημέρες από την έναρξη της πρώτης συνόδου της και μετά πέντε τουλάχιστον ημέρες από τη διανομή της στους βουλευτές.

Το τρίτο στάδιο της κοινοβουλευτικής διαδικασίας, το στάδιο της παραπομπής του Προέδρου σε δίκη, αρχίζει με τη συζήτηση του πορίσματος της προανακριτικής επιτροπής. Η συζήτηση είναι γενική και αναφέρεται στο παραδεκτό ή μη της πρότασης παραπομπής της Επιτροπής²⁶. διεξάγεται μετά πέντε τουλάχιστον ημέρες από τη διανομή της έκθεσής της στους βουλευτές και το αργότερο μέσα σε είκοσι μέρες από αυτή ο Πρόεδρος μπορεί να παραστεί κατά τη συζήτηση και να δώσει διευκρινίσεις. Η Ολομέλεια αποφασίζει για την πρόταση κατηγορίας με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνόλου των μελών της (49 παρ.2 Σ). Η απόφαση αφορά χωριστά κάθε καταγγελλόμενη πράξη ή παράλειψη και λαμβάνεται με μυστική ψηφοφορία κατ' ανάλογη εφαρμογή της διάταξης

²⁵ Κ.Β. άρθρ. 156 παρ.1

του άρθρου 7 παρ.2 του Ν.285/1976 που καθορίζει τον τρόπο λήψης της απόφασης για τη διεξαγωγή προανάκρισης.²⁷ Η απόφαση περιλαμβάνει και την οριστική διατύπωση της κατηγορίας σύμφωνα με τους όρους του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Αν η Βουλή απορρίψει το πόρισμα της επιτροπής για την παραπομπή σε δίκη, δεν μπορεί να υποβληθεί νέα πρόταση κατηγορίας εναντίον του Προέδρου, στηριζόμενη στα ίδια πραγματικά περιστατικά.

Στην αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή η Βουλή δεχθεί την πρόταση της Επιτροπής, ο νόμος όριζε ότι η Βουλή εξέλεγε με μυστική ψηφοφορία μέχρι πέντε βουλευτές, με ισάριθμους αναπληρωματικούς για την υποστήριξη της κατηγορίας ενώπιον του Ειδικού του Συντάγματος που αναθέτει τα καθήκοντα του εισαγγελέα στο Ειδικό Δικαστήριο σε μέλος της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου και η οποία ισχύει και για την ποινική δίωξη παραπομπής του Προέδρου της Δημοκρατίας ο Πρόεδρος της Βουλής ενεργεί την κλήρωση των τακτικών και αναπληρωματικών μελών του Ειδικού Δικαστηρίου σύμφωνα με το άρθρο 86 του Συντάγματος. Στη συνέχεια αποστέλλει αμέσως την παραπεμπτική απόφαση της Βουλής και τα ονόματα των κληρωθέντων μελών του Ειδικού Δικαστηρίου, καθώς και ολόκληρη τη δικογραφία, στον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας από την παραπομπή του ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου απέχει από την άσκηση των καθηκόντων του και αναπληρώνεται σύμφωνα με το άρθρο 34· αναλαμβάνει και πάλι τα καθήκοντά του μόνο από την έκδοση απαλλακτικής απόφασης του Δικαστηρίου, εφόσον δεν εξαντλήθηκε η θητεία του (49 παρ.4 Συντ.)²⁸ Η

²⁶ Βλ. Κ.Β. άρθρ. 157 παρ.2.

²⁷ Η διάταξη του άρθρ. 159 παρ.5 του ΚΒ ορίζει ότι η πρόταση λαμβάνεται "ύστερα από ονομαστική ψηφοφορία σε μυστική συνεδρίαση".

²⁸ Η διάταξη του άρθρ. 14 παρ.3 του Ν.265/1976 ορίζει ότι "αι διατάξεις του άρθρου 104 του Κανονισμού της Βουλής εφαρμόζονται αναλόγως και επί της κατά τον παρόντα νόμον διαδικασίας". Οι διατάξεις αυτές του προηγούμενου Κ.Β., στις οποίες

ποινική δίωξη του Προέδρου δεν μπορεί να ανστέλλεται σύμφωνα με το άρθρο 30 παρ.2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Η αναστολή της ποινικής δίωξης μπορεί να αποφασίζεται μόνο από τη Βουλή κατά το αναθεωρημένο άρθρο 86 παρ.3 Σ. που εφαρμόζεται αναλόγως και για τον Πρόεδρο. Εξάλλου, η λήξη της συνόδου ή της περιόδου της Βουλής δεν μπορεί ν' αναστείλει την πρόοδο της δίκης (άρθρο 14 παρ.2 Ν.265).

β) Το Υπουργοδικείο

Η διάταξη του άρθρου 49 παρ.3 του Συντάγματος αναθέτει την εκδίκαση της κατηγορίας κατά του Προέδρου στο Υπουργοδικείο: "Αν η πρόταση για την κατηγορία γίνει αποδεκτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παραπέμπεται στο δικαστήριο του άρθρου 86· οι σχετικές μ' αυτό διατάξεις εφαρμόζονται αναλόγως και στην περίπτωση αυτή".²⁹ Κατά τη διάταξη αυτή, εφαρμόζονται αναλόγως, καταρχήν όλες οι διατάξεις του άρθρου 86 του Συντάγματος και του Ν.2509/1997 για την ευθύνη των Υπουργών, οι οποίες ρυθμίζουν τη συγκρότηση και τη λειτουργία του Υπουργοδικείου. Το άρθρο 86 παρ.1 στην αρχική του μορφή προέβλεπε τη συγκρότηση του Δικαστηρίου από τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου ως Πρόεδρο και δώδεκα

παραπέμπει η διάταξη, όριζαν τα ακόλουθα: "1. Ο Πρόεδρος της Βουλής ανακοινούει εις αυτήν πάντα τα, κατά τας διατάξεις του εδ.β' της παρ.2 του άρθρου 86 του Συντάγματος, διαβιβασθέντα εις αυτήν δια του αρμοδίου Εισαγγελέως στοιχεία, δυνάμενα να θεμελιώσουν ευθύνην μέλους Κυβερνήσεως ή Υφυπουργού κατά τας διατάξεις του νόμου περί ευθύνης Υπουργών, 2. Εάν δεν ορίζεται άλλως η συζήτησις, όταν αυτή επιτρέπεται, επί των ζητημάτων των ρυθμιζομένων υπό του άρθρου 86 του Συντάγματος, διεξάγεται κατά τας περί γενικευομένης επερωτήσεως διατάξεις, η δε ψηφοφορία είναι μυστική. Αι αντίστοιχα ημερήσια διατάξεις περιέχουν μόνο το εφ' ου, κατά τας διατάξεις του άρθρου 86 του Συντάγματος, θέμα καλείται να αποφασίσει η Βουλή". Οι διατάξεις της παρ.2 του άρθρου δεν περιλήφθηκαν στον ισχύοντα Κ.Β. Η παραπομπή της διάταξης του Ν.265 μπορεί να θεωρηθεί ότι γίνεται στις διατάξεις του άρθρου 153 παρ.3-4 του ισχύοντα Κ.Β. Η αναθεωρημένη διάταξη του άρθρου 86 παρ.2 εδ.β' του Συντ. εφαρμόζεται αναλόγως και για τον Πρόεδρο.

²⁹ Κ.Β. άρθρο 159 παρ.5. Κατά την παρ.6 του ίδιου άρθρου, οι διατάξεις των άρθρων 153-158 που καθορίζουν τη διαδικασία παραπομπής των μελών της κυβέρνησης και των υφυπουργών σε δίκη, εφαρμόζονται αναλόγως και για τη διαδικασία παραπομπής του Προέδρου της Δημοκρατίας σε δίκη.

δικαστές, οι οποίοι κληρώνονταν από τον Πρόεδρο της Βουλής σε δημόσια συνεδρίαση μεταξύ των Αρειοπαγιτών και των Προέδρων Εφετών που διορίζονταν πριν από την κατηγορία.

Το αναθεωρημένο άρθρο 86 παρ.4 μετέβαλλε την παραπάνω συγκρότηση. Πιο συγκεκριμένα, ορίζει τα εξής: "Αρμόδιο για την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων σε πρώτο και τελευταίο βαθμό είναι, ως ανώτατο δικαστήριο, Ειδικό Δικαστήριο που συγκροτείται για κάθε υπόθεση από έξι μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και επτά μέλη του Αρείου Πάγου. Τα τακτικά και αναπληρωματικά μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου κληρώνονται, μετά την άσκηση δίωξης από τον Πρόεδρο της Βουλής σε δημόσια συνεδρίαση της Βουλής μεταξύ των μελών των δύο ανωτάτων αυτών δικαστηρίων, που έχουν διορισθεί ή προαχθεί στο βαθμό που κατέχουν πριν από την υποβολή πρότασης για άσκηση δίωξης. Του Ειδικού Δικαστηρίου προεδρεύει ο ανώτερος σε βαθμό από τα μέλη του Αρείου Πάγου που κληρώθηκαν και μεταξύ ομοιοβάθμων ο αρχαιότερος". Έτσι, το Δικαστήριο αποτελείται από έξι μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και επτά μέλη του Αρείου Πάγου και προεδρεύεται από τον ανώτατο σε βαθμό από τα μέλη του Αρείου Πάγου που κληρώθηκαν και μεταξύ ομοιοβάθμων, από τον αρχαιότερο.

Συνεπώς, οι νέες διατάξεις εισάγουν δύο καινοτομίες: τη συμμετοχή των Συμβούλων Επικρατείας αντί για τους Προέδρους Εφετών και την αντικατάσταση της μόνιμης προεδρίας του Προέδρου του Αρείου Πάγου από την προεδρία του ανώτατου ή αρχαιότερου μεταξύ των μελών του Αρείου Πάγου που εκάστοτε κληρώνονται. Τη μικτή συγκρότηση του Δικαστηρίου από μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου προέβλεπε για πρώτη φορά το άρθρο 105 του Σχεδίου Συντάγματος της Συνταγματικής Επιτροπής του Β΄ Ψηφίσματος της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής του 1948.

Κατά τα λοιπά η συγκρότηση του Ειδικού Δικαστηρίου ρυθμίζεται κάθε φορά από το νόμο για την ευθύνη των Υπουργών. Το θέμα ρυθμίζει τώρα ο Ν.2509/1997 που εκδόθηκε προς εκτέλεση των αρχικών διατάξεων του άρθρου 86 του Συντάγματος. Οι διατάξεις του άρθρου 14 του νόμου αυτού ρυθμίζουν την εξαίρεση των μελών του Δικαστηρίου. Αίτηση εξαίρεσης για περισσότερους από έξι συνολικά δικαστές δεν επιτρέπεται· η αίτηση δικάζεται από τους υπόλοιπους και αν ο αριθμός τους είναι άρτιος, στη σύνθεση μετέχει και ο πρώτος αναπληρωματικός· σε περίπτωση που ζητηθεί η εξαίρεση του Προέδρου, τη θέση του καταλαμβάνει ο νόμιμος αναπληρωτής του και αν ζητηθεί και αυτού η εξαίρεση, τη θέση του Προέδρου καταλαμβάνει ο αρχαιότερος από τα τακτικά και αναπληρωματικά μέλη αρεοπαγίτης. Οι διατάξεις της τρίτης παραγράφου του άρθρου αυτού του νόμου είναι αντίθετη με τη διάταξη της παραγράφου 4 του αναθεωρημένου άρθρου 86 του Συντάγματος. Επιπροσθέτως, οι νέες αναθεωρημένες διατάξεις του εν λόγω άρθρου, έχουν αφαιρέσει από τη Βουλή την παραδοσιακή αρμοδιότητά της ν' ασκεί τα καθήκοντα του εισαγγελέα στο Δικαστήριο και αναθέτουν την αρμοδιότητα αυτή σ' ένα όργανο πιο κατάλληλο και αρμόδιο. Πιο συγκεκριμένα, ορίζουν ότι "Καθήκοντα εισαγγελέα στο Ειδικό Δικαστήριο και στο Δικαστικό Συμβούλιο, ασκεί μέλος της εισαγγελίας του Αρείου Πάγου που κληρώνεται μαζί με τον αναπληρωτή του".

Προκειμένου περί της αρμοδιότητος του Υπουργοδικείου στο πρώτο εδάφιο της τέταρτης παραγράφου του άρθρου 86 χαρακτηρίζεται ως ειδικό δικαστήριο. Με τις εν λόγω διατάξεις καθιερώνεται εξαίρεση από την αρχή που θεσπίζεται από το άρθρο 96 παρ.1 του Συντάγματος, δηλαδή ότι η εκδίκαση των ποινικών αδικημάτων ανήκει στα τακτικά ποινικά δικαστήρια. Ο εξαιρετικός αυτός χαρακτήρας των διατάξεων επέβαλλε τη στενή ερμηνεία τους· κατά συνέπεια, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να

μεταβάλλει την αρμοδιότητα του Υπουργοδικείου, δηλαδή να την περιορίζει ή να τη διευρύνει.

Το άρθρο 86 του Συντάγματος προβλέπει την παραπομπή μόνο του Προέδρου και όχι των συμμετόχων του ενώπιον του δικαστηρίου. Τη συπαραπομπή των συμμετόχων δεν προβλέπει ούτε ο Ν.265/1976 κατ'αντίθεση με το άρθρο 9 του ΝΔ 802/1971 που επιτάσσει τη συπαραπομπή των συμμετόχων των Υπουργών. Υπό την ισχύ του αρχικού άρθρου 86 του Συντάγματος ετίθετο μόνο το ζήτημα αν ο νόμος μπορούσε να καθιερώσει τη συπαραπομπή των συμμετόχων του Προέδρου. Το ζήτημα αυτό ήταν πολύ αμφίβολο. Η διεύρυνση της ποινικής δικαιοδοσίας της Βουλής και του Ειδικού Δικαστηρίου προσέκρουε στον εξαιρετικό χαρακτήρα της εν λόγω διάταξης που απέκκλιε από το άρθρο 86 παρ.1 του Συντάγματος. Εντούτοις, η νομοθετική καθιέρωση της συπαραπομπής των συμμετόχων του Προέδρου μάλλον έπρεπε να θεωρηθεί επιτρεπτή για τους ίδιους λόγους, για τους οποίους ήταν συνταγματική η προαναφερόμενη διάταξη του ΝΔ 802/1971. Το ζήτημα δεν τίθεται πια ενόψει της συνδυαστικής ερμηνείας-εφαρμογής των διατάξεων του άρθρου 49 παρ.3 και του 86 παρ.4 του Συντάγματος.

γ) Η προδικασία

Το αναθεωρημένο άρθρο 86 του Συντάγματος, προβλέπει απευθείας προδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου για την οποία ορίζει τα εξής: "Στο πλαίσιο του Ειδικού Δικαστηρίου λειτουργεί Δικαστικό Συμβούλιο που συγκροτείται για κάθε υπόθεση από δύο μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και τρία μέλη του Αρείου Πάγου. Τα μέλη του Δικαστικού Συμβουλίου δεν μπορεί να είναι και μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου. Με απόφαση του Δικαστικού Συμβουλίου ορίζεται ένα από τα μέλη του που ανήκει στον Άρειο Πάγο ως ανακριτής. Η προδικασία λήγει με την

έκδοση βουλεύματος". Έτσι, η προδικασία διεξάγεται ενώπιον ενός πενταμελούς Δικαστικού Συμβουλίου, που δεν αποτελείται από μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου και από μέλη του οποίου προέρχεται και ο ανακριτής. Η προδικασία λήγει με την έκδοση απαλλακτικού ή καταδικαστικού βουλεύματος και αποτελεί προπαρασκευαστική διαδικασία της διαδικασίας στο ακροατήριο.

δ) Η κύρια διαδικασία

Η διαδικασία στο ακροατήριο ρυθμίζεται από το Ν.2509 και για όσα θέματα δεν ρυθμίζονται διαφορετικά από αυτόν, από τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (άρθρο 13 παρ.2 και 19 παρ.1 Ν.2509). Ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου, μόλις λάβει την παραπεμπτική απόφαση της Βουλής, τον κατάλογο των μελών του που κληρώθηκαν και όλη τη δικογραφία από τον Πρόεδρο της Βουλής, ορίζει δικάσιμο μέσα σε σαράντα ως εξήντα μέρες από την έκδοση της πράξης, καθώς και τον τρόπο όπου θα συνεδριάσει δημόσια το Δικαστήριο. Η πράξη ορισμού δικασίμου κοινοποιείται στον κατηγορούμενο, τον Πρόεδρο της Βουλής και στον Εισαγγελέα. Αν ο κατηγορούμενος που κλητεύτηκε νόμιμα δεν εμφανιστεί, δικάζεται σαν να είναι παρών· έχει το δικαίωμα να μην εμφανιστεί, αλλά να εκπροσωπηθεί το πολύ με τρεις συνηγόρους. Σύμφωνα με το άρθρο 12, οι δικηγόροι διορίζονται με απλή έγγραφη εντολή και δεν επιτρέπεται να διορίσουν άλλους συνηγόρους. Κατά το επόμενο άρθρο, τα αναπληρωματικά μέλη παρευρίσκονται σε όλη τη διάρκεια της συνεδρίασης για να αναπληρώνουν τυχόν αποχωρήσαντα τακτικά. Τέλος, οι αποφάσεις εκτελούνται με την επιμέλεια του Εισαγγελέα Εφετών Αθηνών σύμφωνα με τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

ε) Η άσκηση ένδικων μέσων

Το άρθρο 15 παρ.1 του Ν.2509 καθιερώνει το αμετάκλητο των αποφάσεων του Ειδικού Δικαστηρίου, συνακόλουθα και την απαγόρευση άσκησης ένδικων μέσων. Επίσης, η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου απαγορεύει και αίτηση ακύρωσης της διαδικασίας ή της απόφασης από τον απόντα κατηγορούμενο. Η απαγόρευση άσκησης ένδικων μέσων προκύπτει και από την τέταρτη παράγραφο του άρθρου 86 του Συντάγματος, που καθιερώνει το τελεσίδικο και αμετάκλητο της απόφασης. Το δικαστήριο χαρακτηρίζεται ως "ανώτατο" για να μην έρχεται, η απαγόρευση άσκησης ένδικων μέσων, σε σύγκρουση με εγγυήσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως προς την ύπαρξη δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας στις ποινικές δίκες.

VII.- ΤΟ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

α) Τα εγκλήματα

Τα εγκλήματα της εσχάτης προδοσίας και της παραβίασης με πρόθεση του Συντάγματος προβλέπονται μεν στο άρθρο 49 Σ., πρέπει όμως να είναι -ως ποινικά αδικήματα- τυποποιημένα σύμφωνα με τις προδιαγραφές του άρθρου 7 Σ. Πρέπει δηλαδή ο οργανικός νόμος περί ευθύνης του Προέδρου της Δημοκρατίας να ορίζει τα στοιχεία των πράξεων που θεωρούνται πράξεις εσχάτης προδοσίας ή εκ προθέσεως παραβίασης του Συντάγματος (ή να παραπέμπει ρητά στον ορισμό τους από τον ποινικό κώδικα ή κάποιον άλλο ειδικό ποινικό νόμο) και φυσικά να ισχύει πριν από την τέλεση των πράξεων.³⁰

Πράγματι η αντικειμενική και η υποκειμενική υπόσταση των δύο αυτών αδικημάτων ορίζονται στο άρθρο 2 παρ.2 και 3 του Ν.265/1976. Κατά τη διάταξη της παρ.2 του άρθρου αυτού, ο Πρόεδρος διαπράττει το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας, "οσάκις ούτος, χρησιμοποιών την ιδιότητά του ταύτην και τας εκ του Συντάγματος εμπειστευμέναι αυτώ εξουσίας, κατέλυσεν ή μετέβαλεν ή αποπειράται να καταλύση ή μεταβάλη το πολίτευμα της Χώρας". Από τη διάταξη αυτή σε συνδυασμό με τη διάταξη του αρθρ. 26 παρ.1 του Ποινικού Κώδικα³¹ προκύπτει ότι τα εννοιολογικά στοιχεία του εγκλήματος είναι: α) η κατάλυση ή μεταβολή ή απόπειρα κατάλυσης ή μεταβολής του πολιτεύματος· β) η τέλεση των πράξεων αυτών από τον Πρόεδρο με τη χρησιμοποίηση της ιδιότητάς του αυτής και των εξουσιών που του εμπιστεύεται το Σύνταγμα· γ) η κατάλυση ή μεταβολή ή απόπειρα κατάλυσης ή μεταβολής του πολιτεύματος με βία· και δ) ο δόλος.

³⁰ Βλ. Εν.Β.Βενιζέλος μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου σ.453.

³¹ Η διάταξη αυτή του Π.Κ. εφαρμόζεται εν προκειμένω σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 12 αυτού, κατά την οποία "οι διατάξεις του γενικού μέρους του Ποινικού Κώδικα εφαρμόζονται και σε αξιόποινες πράξεις που προβλέπονται σε ειδικούς νόμους, αν οι νόμοι αυτοί δεν ορίζουν διαφορετικά με ρητή διάταξή τους".

Η διάταξη της παρ.3 του άρθρου 2 του Ν.265 καθορίζει την έννοια του εγκλήματος της παραβίασης του Συντάγματος με πρόθεση: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαπράττει το έγκλημα της εκ προθέσεως παραβίασεως του Συντάγματος, οσάκις υπό την ιδιότητά του ταύτην προβαίνει εκ προθέσεως εις έκδοσιν πράξεως ή κι άλλην ενέργειαν ή υποπίπτει εις παράλειψιν αντικειμένην εις επιτακτικήν διάταξιν του Συντάγματος, εκ των αναφερομένων εις τας υπό του Προέδρου της Δημοκρατίας ατομικώς και άνευ διακριτικής ευχερείας ασκουμένας αρμοδιότητας, συνεπεία της οποίας επήλθε σοβαρά διατάραξις της λειτουργίας του πολιτεύματος". Τα εννοιολογικά στοιχεία του εγκλήματος κατά τη διάταξη αυτή είναι: α) η έκδοση πράξης ή άλλη ενέργεια ή παράλειψη που αντίκειται σ'επιτακτική διάταξη του Συντάγματος από εκείνες, που αναφέρονται στις αρμοδιότητες που ο Πρόεδρος ασκεί ατομικά και χωρίς διακριτική ευχέρεια· β) η παραβίαση του Συντάγματος από τον Πρόεδρο γίνεται με την ιδιότητα του αυτή· γ) από την παραβίαση του Συντάγματος επήλθε σοβαρή διατάραξη της λειτουργίας του πολιτεύματος και δ) η παραβίαση του Συντάγματος γίνεται με πρόθεση. Έτσι η διάταξη περιορίζει την ευθύνη του Προέδρου σ'εκείνες τις αντισυνταγματικές πράξεις και παραλείψεις, οι οποίες αφορούν τις αρμοδιότητές του που ασκούνται από αυτόν υποχρεωτικά και χωρίς υπουργική προσυπογραφή. Οι αρμοδιότητες αυτές προβλέπονται από το άρθρο 35 παρ.1 εδ.β' και παρ.2 του Συντάγματος.³² Ο νομοθετικός ορισμός του εγκλήματος περιορίζει σοβαρά την ευθύνη του Προέδρου και δεν συμβιβάζεται με τη διάταξη του άρθρου 49 παρ.1 εδ.α' του Συντάγματος, κατά την οποία ο Πρόεδρος ευθύνεται για οποιαδήποτε παράβαση του Συντάγματος και μάλιστα ανεξάρτητα αν από αυτή επήλθε ή όχι σοβαρά διατάραξη της λειτουργίας του πολιτεύματος. Συνεπώς, ο περιορισμός

³² Για πιο αναλυτικά βλ. στο κεφάλαιο 3.

αυτός της ευθύνης του Προέδρου δεν καλύπτεται από την εξουσιοδότηση, η οποία παρέχεται από το άρθρο 49 παρ.5 του Συντάγματος στη νομοθετική λειτουργία.³³

β) Οι ποινές

Το άρθρο 3 του Ν.265 θεσπίζει τις ποινές που επιβάλλονται στον Πρόεδρο. Ειδικότερα, το εν λόγω άρθρο προβλέπει για το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας τις ποινές της ισόβιας ή πρόσκαιρης αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων - και για το έγκλημα της παραβίασεως του Συντάγματος με πρόθεση τις ποινές της έκπτωσης από το προεδρικό αξίωμα και της αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων από δύο έως δέκα έτη.³⁴

γ) Η παραγραφή των εγκλημάτων

Το άρθρο 4 του Ν.265/1976 ρυθμίζει τη παραγραφή των προεδρικών εγκλημάτων και την αναστολή της. Η παραγραφή του εγκλήματος της εσχάτης προδοσίας είναι διετής, ενώ η παραγραφή του εγκλήματος της παραβίασης του Συντάγματος με πρόθεση είναι ετήσια. Η προθεσμία της παραγραφής αρχίζει, κατά τη διάταξη του άρθρου 112 του Ποινικού Κώδικα, από τη μέρα που τελέστηκε το έγκλημα. Η διάταξη όμως αυτή δεν ισχύει για την παραγραφή του ολοκληρωμένου εγκλήματος

³³ Βλ. Αλ.Ράικου Συνταγματικό Δίκαιο Β', σ.772.

³⁴ Το άρθρο 68 του Συντάγματος της Γαλλίας καθιερώνει την αρχή της νομιμότητας του εγκλήματος και της ποινής (*nullum crimen nulla poena sine lege*) μόνο για τους Υπουργούς και όχι και για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Γι'αυτό το Ανώτατο Δικαστήριο καθορίζει ελεύθερα το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας (*haute trahison*), για το οποίο κα μόνο ευθύνεται ο Πρόεδρος και την επιβλητέα ποινή. Βλ. Ardant, *op.cit.*, σ.466· Burdean-Hamon-Troper, *op.cit.*, σ.694. Debbasch-Bourdon-Pontier-Ricci, *op.cit.*, σ.675 επ - Deleros, Luchaire-Conac, *op.cit.*, σ.1182 επ· Prilot-Boulouis, *op.cit.*, σ.731επ. · Turpin, *op.cit.*, σ.516 επ.

της εσχάτης προδοσίας, η οποία αρχίζει, κατά τη διάταξη του άρθρου 120 παρ.3 του Συντάγματος, από την αποκατάσταση της νόμιμης εξουσίας.

Η διάταξη του άρθρου 4 παρ.2 του Ν.265/1976 προβλέπει την αναστολή της προθεσμίας της παραγραφής για όσο χρόνο διαρκεί η κύρια διαδικασία και εωσότου γίνει αμετάκλητη η καταδικαστική απόφαση και πάντως, όχι πέρα από ένα έτος για το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας και έξι μήνες για το έγκλημα της παραβίασης του Συντάγματος με πρόθεση. Έτσι η διάταξη αυτή ρυθμίζει αποκλειστικά το θέμα της αναστολής της προθεσμίας της παραγραφής, αποκλείοντας την εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 113 παρ.2 του Ποινικού Κώδικα³⁵ εν προκειμένω.

VII.- Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ³⁶

Σύμφωνα με το άρθρο 34 παρ.1 εδ.α΄ του Συντάγματος "Τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όταν απουσιάζει στο εξωτερικό περισσότερο

³⁵ "Η προθεσμία της παραγραφής αναστέλλεται για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η κύρια διαδικασία και έως ότου γίνει αμετάκλητη η καταδικαστική απόφαση".

από δέκα ημέρες, αν πεθάνει, παραιτηθεί, κηρυχθεί έκπτωτος ή αν κωλύεται για οιονδήποτε λόγο να ασκήσει τα καθήκοντά του τον αναπληρώνει προσωρινά ο Πρόεδρος της Βουλής· αν δεν υπάρχει, η Κυβέρνηση συλλογικά.

Οι διατάξεις του άρθρου 49 του Συντάγματος ισχύουν μόνο για τον Πρόεδρο και όχι για το όργανο που τον αναπληρώνει. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορεί η σαφής διατύπωση των διατάξεων του άρθρου, οι οποίες χρησιμοποιούν τον όρο "Πρόεδρος της Δημοκρατίας". Ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων στον αναπληρωτή του Προέδρου αποκλείεται ενόψει του εξαιρετικού χαρακτήρα τους. Από την εδώ υποστηριζόμενη ερμηνεία των διατάξεων αναχωρεί και ο Ν.265/1976, που καθιερώνει την ποινή της έκπτωσης από το προεδρικό αξίωμα. Κατ'ακολουθία, ο αναπληρωτής του Προέδρου ευθύνεται σύμφωνα με τις άλλες ειδικές και γενικές διατάξεις.³⁷ Ειδικότερα ο Πρόεδρος της Βουλής ευθύνεται σύμφωνα με τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα, ενώ η Κυβέρνηση ευθύνεται σύμφωνα με τις διατάξεις για την ευθύνη των Υπουργών.

9.- Συμπέρασμα

Το "ανεύθυνο" του Προέδρου της Δημοκρατίας, με τον τρόπο που εξετάθη παραπάνω οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι είναι συνυφασμένο άμεσα με το εύρος και την "ποσότητα" των αρμοδιοτήτων του. Η καθιέρωση της αρχής του ανευθύνου προέρχεται μεν από το

³⁶ Βλ. Αθ.Ράικου, Συνταγματικό Δίκαιο Β'σ.765.

³⁷ Αντίθετη γνώμη υποστηρίζεται σχετικά με τις αντίστοιχες διατάξεις του άρθρου 61 του Θεμελιώδους Νόμου της Γερμανίας.

εθιμικό αξίωμα του αγγλικού πολιτεύματος "The King can do no wrong", σήμερα όμως ποιά είναι η φύση του; Απηχεί μοναρχικές, ξεπερασμένες αντιλήψεις ή μήπως είναι φυσιολογική απόρροια των περιορισμένων αρμοδιοτήτων του; Αν λάβουμε υπόψη τις σκέψεις του Max Huber ότι οι εξουσίες και οι ευθύνες είναι μεγέθη ανάλογα, τότε οδηγούμαστε μάλλον προς τη δεύτερη εκδοχή.

Το γεγονός ότι οι περιπτώσεις της ευθύνης του δεν συνδέονται με την αξία ή την απαξία της πολιτικής του δράσης ή καλύτερα με την αξιολόγηση των πολιτικών του επιλογών, είναι αποτέλεσμα της μετάβασης από τη μοναρχία στον κοινοβουλευτισμό και συνακόλουθα της μετάθεσης της (πολιτικής) ευθύνης στους υπουργούς. Κατά συνέπεια, η ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας περιορίζεται σε περιπτώσεις αντεθνικής δράσης, ώστε να μην έχει καταγραφεί καμμία περίπτωση ευθύνης αρχής του ανευθύνου ο Αρχηγός του Κράτους βρίσκεται σε απόσταση από τις πολιτικές διαμάχες, ενώ συγχρόνως ενισχύεται και το κύρος του σαν ρυθμιστού του πολιτεύματος. Στην πραγματικότητα όμως μείωσε τη σημασία της θέσης του Αρχηγού του Κράτους μέσα στο πολίτευμα αφού η εξουσία περιέρχεται στους υπεύθυνους Υπουργούς, γι' αυτό δε και η αρχή αυτή -που κατάγεται από την "ελέω Θεού" μοναρχία-διατηρήθηκε στα δημοκρατικά Συντάγματα.³⁸

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ευ.Β.Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι. Εκδόσεις Παρατηρητής.
- Κωνσταντίνος Α.Γεωργόπουλος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο. Σάκκουλας, 1999.

³⁸ Βλ.Κωνσταντίνος Α.Γεωργόπουλος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο σ.325.

- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Β΄, Έκδοση Θ΄, Αθήνα 2001.
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Πρακτικά Θέματα Συνταγματικού Δικαίου Ι.
- Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, Έκδοση Γ΄, Σάκκουλας 2004.
- Ε.Μπέσιλα-Μακρίδη, Η ποινική ευθύνη του Προέδρου Δημοκρατίας, Σάκκουλας 2003.
- Πέτρος Ι. Παραράς, Σύνταγμα 1975-Corpus I, Σάκκουλας 1982.
- Αθανάσιος Γ. Ράικος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β΄, Σάκκουλας 2002.
- Δημήτριος Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β΄, Έκδοση Β΄, Σάκκουλας 1993.
- Κώστας Χ. Χρυσογόνος, Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Ιωάννης Γρ. Τιμαγένης, Εργασία με θέμα: η ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας, (2000). www.dap-nomikis.gr.